Місячний Економічний Моніторинг України

№222, липень 2023 року

Резюме

- Руйнування Каховської дамби росіянами негативно вплинуло на показники розвитку економіки в червні.
- За оцінкою ІЕД реальний ВВП зріс в червні на 15,3% дпр після зростання на 20,9% дпр в травні.
- В Україні триває наймасштабніша за часи незалежності ремонтна кампанія в енергетиці для підготовки до нового опалювального сезону.
- Через фактичну зупинку «зернового коридору» українська залізниця нарощує обсяги перевезень.
- Дефіцит торгівлі товарами та послугами за перші п'ять місяців року зріс до 14,2 млрд дол. США внаслідок дуже повільного відновлення експорту.
- Гранти та міжнародна допомога надалі допомагають уряду вчасно фінансувати соціальні витрати.
- ЄС пообіцяв Україні програму підтримки у 50 млрд євро на чотири роки, але для цього треба ще виконати домашню роботу.
- Інфляція залишається стриманою навіть після різкого підвищення тарифу на електроенергію.
- НБУ спочатку наблизить готівковий і картковий курс до офіційного а потім поступово відпускатиме курс, якщо збережеться макроекономічна стабільність.

Фінансується Європейським Союзом

ІЕД готує публікацію Макроекономічного моніторингу України за фінансової підтримки Європейського Союзу в рамках проєкту «Економіка України під час війни та підтримка українців, постраждалих від війни».

Автори: Олександра Бетлій, Ірина Коссе, Віталій Кравчук, Вероніка Мовчан

ВВП та реальний сектор: Підрив Каховської дамби росіянами вплинув на ВВП

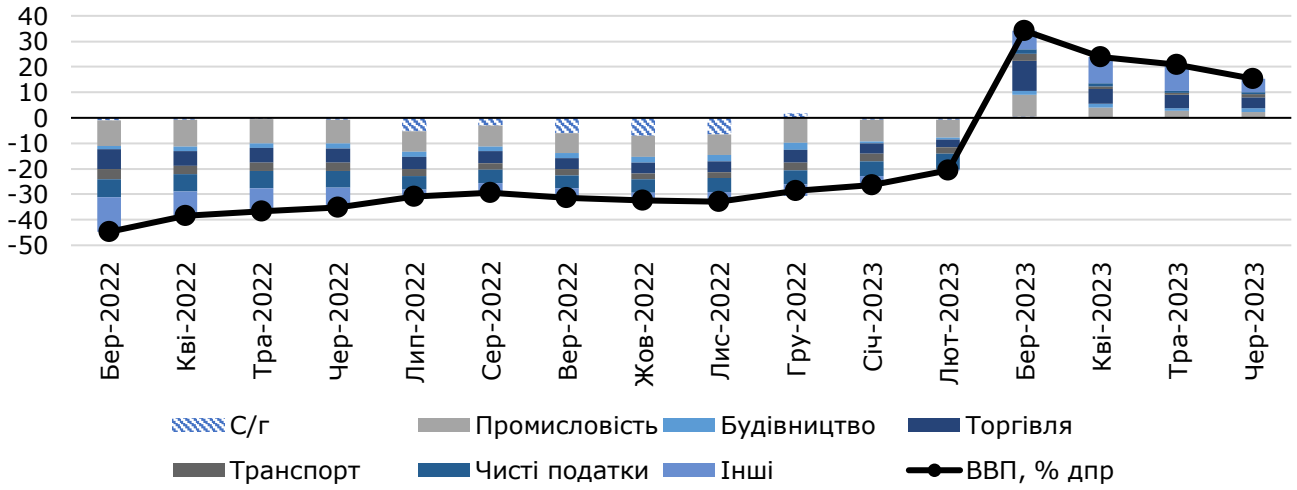
6 червня росіяни підірвали Каховську дамбу, що призвело до затоплення великої території. Крім того, виникли проблеми з доступом до води у населення та підприємств кількох областей. Підприємства металургії в Дніпропетровській області, зокрема в Кривому Розі, були змушені призупинити виробництво і лише пізніше в червні дещо відновили діяльність. В результаті порівняно з травнем погіршились показники діяльності в металургії та видобуванні залізної руди.

Уряд терміново виділив з бюджету 1,5 млрд грн на будівництво водогону, який покликаний розв'язати проблему з доступом до води на півдні країни. Інакше за офіційними оцінками окремі міста можуть залишитись без води вже в кінці липня.

За оцінкою ІЕД реальний ВВП зріс в червні на 15,3% дпр (*до попереднього року*) після зростання на 20,9% дпр в травні. Варто зазначити, що ми переглянули наші попередні оцінки за перші п'ять місяців 2023 року, щоб врахувати нові дані від Держстату про роботу економіки у січні-березні : оцінка падіння реального ВВП на 10,5% дпр в першому кварталі (за нашою оцінкою падіння було близько 13% дпр) та показники виробництва промисловості та будівництва в перші три місяці року.

В червні на відміну від січня-травня показники сільського господарства відображають вже і рослинництво: за нашою оцінкою реальна ВДВ в галузі зросла на 3,4% дпр. Подальше відновлення в ряді галузей переробної промисловості, зокрема машинобудуванні та харчовій, з низької статистичної бази минулого року утримало зростання в секторі на рівні близько 20% дпр. Водночас ВДВ переробної промисловості залишилось суттєво нижче за показник 2021 року. Реальна ВДВ у добувній промисловості за оцінкою була близькою до минулорічної. При цьому енергетика показала гірші за тогорічні результати через ремонти енергоблоків. За нашою оцінкою реальна ВДВ в торгівлі та транспорті продовжила зростати високими темпами, але з низької бази.

Рисунок 1: Внески до реального ВВП, в.п.

Джерело: оцінка ІЕД, зроблена за підтримки Програми USAID "Конкурентоспроможна економіка України"

Енергетика: Триває ремонтна кампанія електромережі

Електроенергія. За словами Міненерго, в Україні триває наймасштабніша за часи незалежності ремонтна кампанія в енергетиці для підготовки до нового опалювального сезону. Багато енергоблоків відключені на ремонт, через що в системі не вистачає потужності для забезпечення потреб споживачів у вечірні години. В червні «Укренерго» закликало українців обмежити використання електроенергії з 19 до 22 години, але цього не сталось. В перші дні липня споживання у вечірні години збільшилось на 9% порівняно з червнем, а вечірній пік змістився на 16:00 – 23:00. В «Укренерго» такий стрибок пояснюють зростанням температури повітря та використанням кондиціонерів. Дефіцит електроенергії покривається аварійним імпортом. Почастішали випадки аварій в мережі.

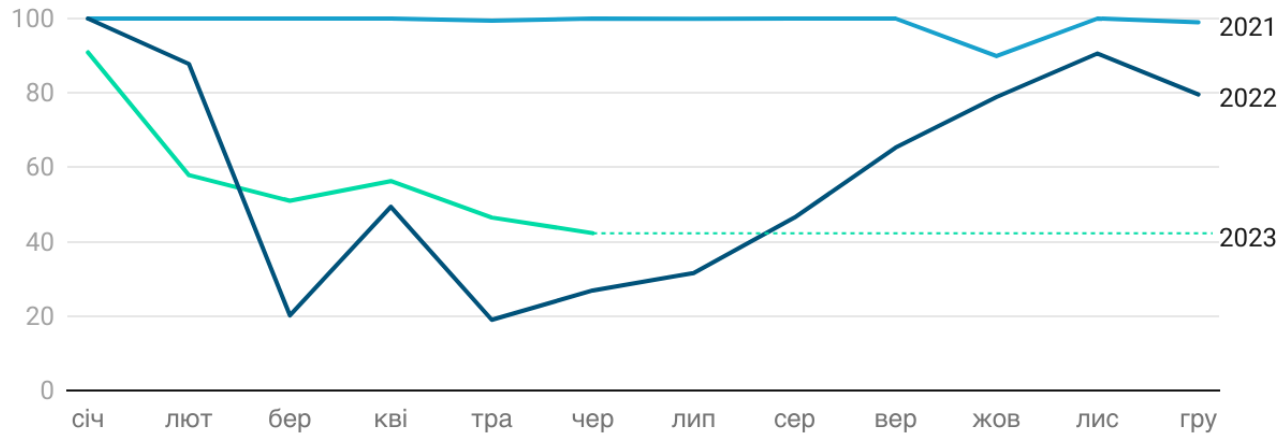
В середині червня «Енергоатом» повернув з ремонту енергоблок однієї з українських АЕС на 1000 МВт, що дозволило атомній генерації виробити майже половину електроенергії (46%) у червні. Теплова генерація виробила близько 32% усієї електроенергії, ВДЕ –11%, гідрогенерація – 10%. Через підрив Каховської ГЕС росіянами гідрогенерація виробляє менше

електроенергії, ніж планувалось: «Дніпрогес-1» та «Дніпрогес-2» були змушені працювати з обмеженнями.

Тарифи. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), з 30 червня встановила нові граничні ціни на електроенергію для бізнесу. У вечірній пік споживання, з 19:00 до 23:00, верхня гранична ціна підвищилася на 80% до 7200 грн/МВт-год. Також зросли ціни на електроенергію на ринку на добу наперед (РДН) і внутрішньодобовому ринку (ВДР).

Виробники «зеленої» електроенергії недоотримують кошти за свою продукцію — у червні рівень розрахунків ДП «Гарантований покупець» з виробниками склав лише 42,3%, що є найнижчим показником з серпня минулого року. В цілому за перші 6 місяців року «зелені» інвестори не отримали близько 50% коштів за вироблену «зелену» електроенергію. Такий рівень недоплат існує і за 2022 рік. Разом з тим, заборгованість компанії «Укренерго» перед державним «Гарантованим покупцем» склала 21,5 млрд грн і збільшилась у порівнянні з попереднім місяцем на 15%. Неплатежі на енергоринку загрожують стабільності всієї енергосистеми.

Рисунок 2: Рівень розрахунків за електроенергію з виробниками за "зеленим" тарифом, %

Джерело: ДП «Гарантований покупець»

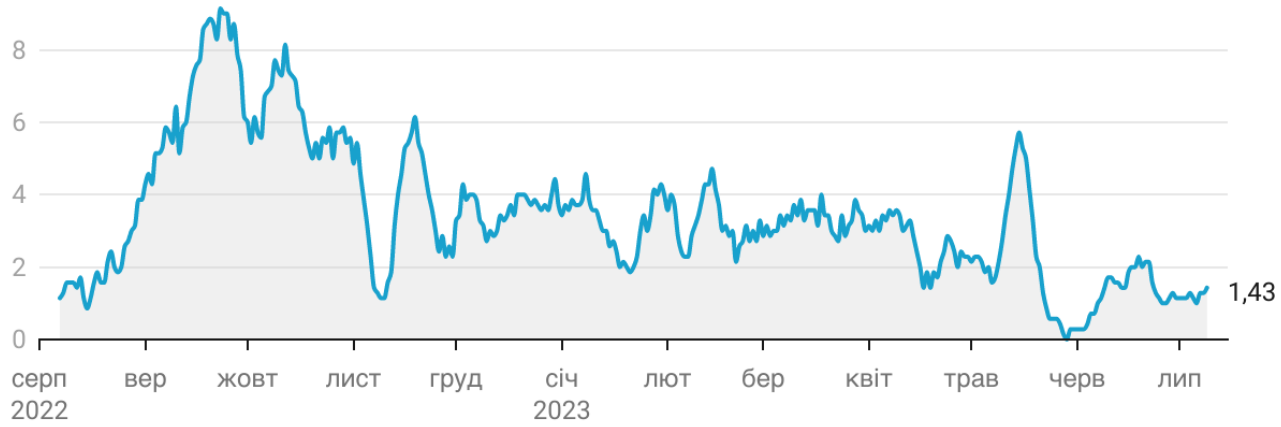
Газ. На міждержавному з'єднанні з Молдовою запрацювала на вхід точка передачі газу «Олексіївка». НКРЕКП схвалила тариф для неї 4,45 дол. США за 1 тис. куб. м, який є стандартним для точок передачі на західному кордоні України. Це розширить можливості Молдови зберігати газ в українських підземних сховищах, надасть доступ до ринку ЄС для подальшого імпорту через Україну. У новому газовому сезоні Україна пропонує до використання понад 10 млрд м^3 підземних газових сховищ (ПСГ) та гнучку газотранспортну систему, яка забезпечує понад 100 маршрутів транспортування між ПСГ та європейськими кордонами.

«Укргазвидобування» у червні запустило три свердловини сумарним дебітом 425 тис. м^3 газу на добу. Дві з них — нові, третя отримала нове життя після капітального ремонту. За перше півріччя 2023 року компанія ввела в експлуатацію 11 високопродуктивних свердловин з видобутком понад 100 тис. м^3 на добу кожна. Для порівняння, УГВ у 2022 році видобув 12,5 млрд м^3 газу або близько 34 млн м^3 на добу.

Транспорт: залізниця нарощує обсяги перевезень

Морський транспорт. росія відмовляється проводити інспекції суден, що прямують до українських портів під завантаження. У період з 1 червня по 10 липня із запланованих 150 інспекцій суден (як вхідного, так і вихідного флоту) відбулось лише 70 через відмову росіян проводити перевірки. З початку липня з чорноморських портів вийшло шість суден. Сукупно на них було завантажено тільки 215 тисяч тонн агропродукції. Понад два місяці не працює порт Південний, бо російські інспектори не погоджують судна, що туди прямують. Протягом червня було експортовано 3,9 млн т агропродукції, з них портами Одеси – 2,0 млн т, портами Дунаю - 1,9 млн т. За попередніми новинами 14 липня таки росія погодилась на продовження дії зернової угоди. Водночас, як показують червневі цифри, ефективність угоди для експорту зернових залишається під питанням.

Рисунок 3: Кількість інспекцій суден, що проходять по «зерновому коридору» (плинне середнє за 7 днів)

Джерело: Black Sea Grain Initiative Vessel Movements https://data.humdata.org/dataset/black-sea-grain-initiative-vessel-movements

Залізничний транспорт. Упродовж червня 2023 року залізницею було перевезено 12,4 млн т вантажів. Це на 8% більше, ніж в травні, та на 32% більше, ніж в червні 2022 року. Перевезення вантажів у внутрішньому сполученні в червні 2023 року зросли на 41% дпр до 7,9 млн т, перевезення на експорт збільшилися на 24% дпр — до 4 млн т. Найбільше на експорт перевозили зерно та руду (по 36% від загальних обсягів експортних перевезень залізницею).

У структурі загальних перевезень вантажів у червні 2023 року лідерами є будівельні матеріали, кам'яне вугілля, зернові вантажі, залізна й марганцева руда. Так, перевезення будівельних матеріалів у червні зросли на 87% дпр, кам'яного вугілля — на 16% дпр, зернових — на 48% дпр, залізної й марганцевої руди — на 3% дпр.

Черги вантажних вагонів на західних прикордонних переходах за підсумками червня 2023 року скоротились до 6600 вагонів, із них 1 тисяча вагонів із зерновими. Це черга на кілька днів, хоча час очікування різниться в залежності від завантаження переходу. Серед портів найскладніша ситуація у напрямку порту Ізмаїл, де черга становить понад 6,5 тис. вагонів, із них 2 тис. вагонів із зерновими. Натомість кількість вагонів із зерном, що рухаються у напрямку портів Великої Одеси, скоротилася до 819 одиниць. Це пов'язано передусім із тим, що з 29 червня росія заблокувала проведення інспекцій вхідного флоту в межах «зернового коридору».

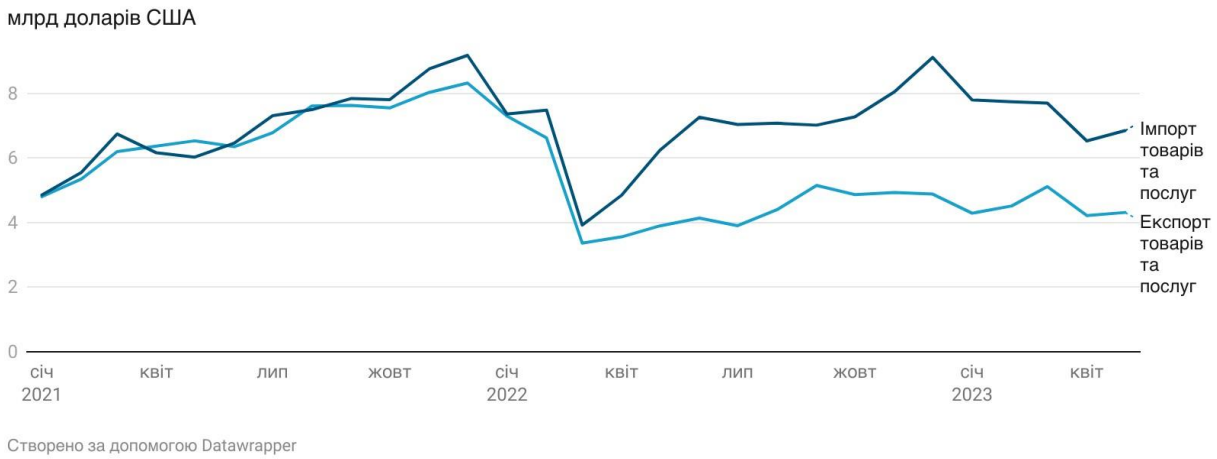
Автомобільний транспорт. Станом на 30 червня в електронній черзі на перетин кордону в 16 міжнародних автомобільних пунктах пропуску чекає близько 3,8 тисячі вантажівок. Минулого місяця ця цифра складала 15–16 тисяч вантажівок. Протягом червня автомобільним транспортом було експортовано 190 тис. т агропродукції. Це найнижчий показник з квітня минулого року.

Міжнародна торгівля: Дефіцит торгівлі послугами поступово зменшується

За перші п'ять місяців 2023 року Україна експортувала товарів та послуг на 22,4 млрд дол. США, що на 9% менше, ніж за перші п'ять місяців 2022 року. Основне скорочення відбулось в експорті товарів, який впав на 12% дпр, тоді як падіння експорту послуг склало лише 2% дпр. Однак темпи відновлення експорту після мінімуму березня 2022 відбуваються дуже повільними темпами у 2023 році. Це пов'язано, зокрема, з нестабільністю Чорноморської зернової ініціативи, а також обмеженнями продовольчого експорту в Польщу та кількох інших західних сусідів України. Ці обмеження були запроваджені у квітні й досі залишаються чинними для кількох важливих товарів.

Імпорт товарів та послуг у січні-травні 2023 року склав 36,6 млрд дол., що на 23% вище, аніж у січні-травні 2022 року. Цей приріст був забезпечений збільшенням на 24% дпр імпорту товарів та на 19% дпр імпорту послуг.

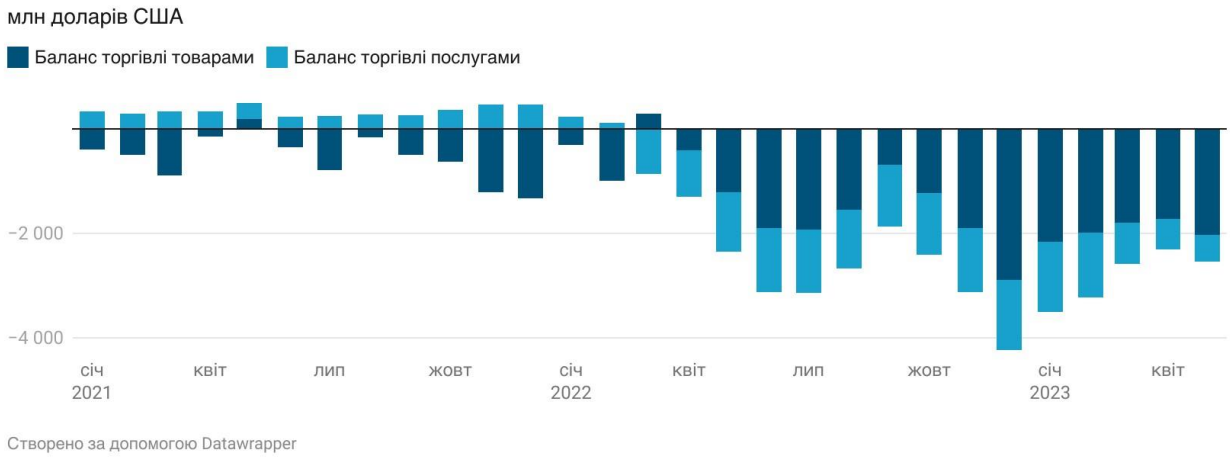
Рисунок 4: Торгівля товарами та послугами України, 2021-2023

Джерело: НБУ

Відповідно, дефіцит торгівлі товарами та послугами за перші п'ять місяців року склав 14,2 млрд дол. США, що на 9 млрд дол. перевищує дефіцит за аналогічний період минулого року, хоча незначно відрізняється від показника останніх п'яти місяців 2022 року. Починаючи з березня 2023 року, відбувається помітне скорочення дефіциту торгівлі послугами, який став визначальною рисою торгівлі послугами у 2022 році на тлі багатомільйонної еміграції та, відповідно, стрімкого зростання імпорту послуг, пов'язаних з проживанням за кордоном (витрати українців за кордоном обліковуються як імпорт подорожей). Якщо у січні 2023 року дефіцит торгівлі послугами сягнув піку на рівні 1,4 млрд дол., у травні він скоротився до 0,5 млрд дол. завдяки поступовому відновленню експорту послуг, зокрема транспортних, на тлі скорочення імпорту, зокрема витрат на «подорожі».

Рисунок 5: Дефіцит торгівлі товарами та послугами, 2021-2023

Джерело: НБУ

У січні-травні 2023 року дефіцит поточного рахунку платіжного балансу склав 1,4 млрд дол. США. Значний дефіцит у торгівлі товарами та послугами, а також виплати доходів за іноземними інвестиціями були компенсовані надходженнями грантів від міжнародних донорів (7,0 млрд дол.) та оплати праці українців, що працюють за кордоном (4,9 млрд дол.), що дозволило сформувати профіцит первинних та вторинних доходів.

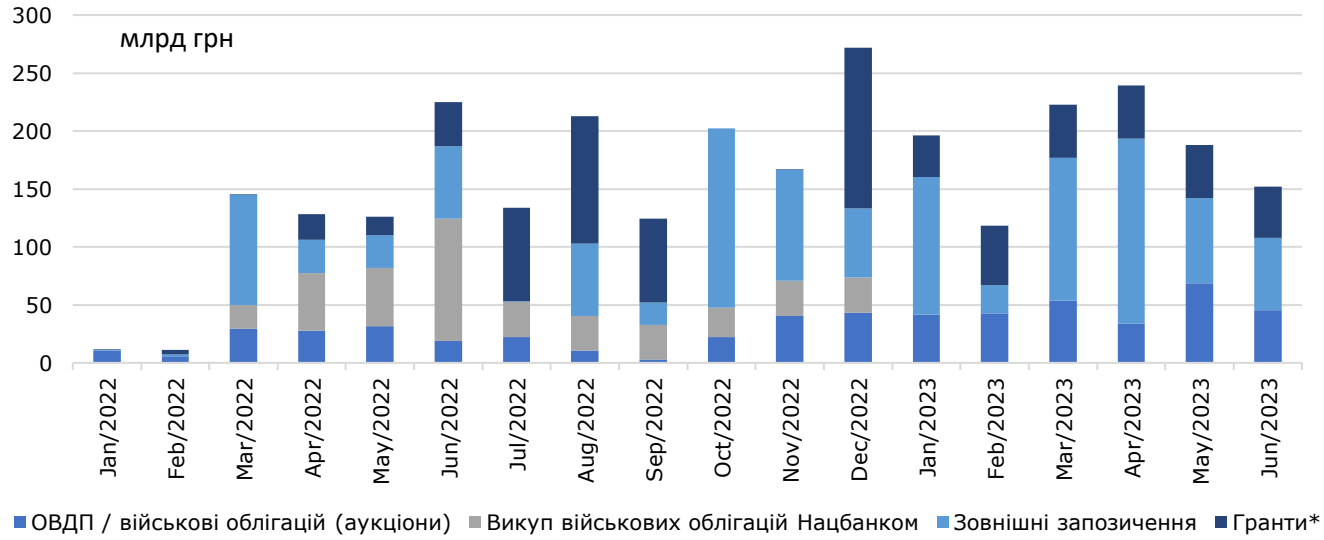
Державний бюджет: Подальша залежність від міжнародної допомоги

Бюджет. В червні доходи бюджету були дещо меншими за травневі, коли їх підкріпили дивіденди від Приватбанку та сплата податку на прибуток підприємств. Водночас Україна отримала грант від США у сумі 1,2 млрд дол. США та від Фінляндії (15 млн дол. США), які зараховують в бюджет. За оперативними даними Мінфіну доходи перевиконання податкових доходів становило 1,1% від розпису. Темпи приросту доходів порівняно з відповідним періодом 2022 року сповільнились через ефект статистичної бази.

Валові надходження від ПДВ зросли на 31,2% дпр, що пов'язано як з інфляцією, так і відновленням споживання. Уряд продовжив відшкодовувати ПДВ, тоді як інформації про заборгованості з відшкодування зараз у відкритому доступі нема. Відновлення імпорту, девальвація гривні та інфляція пояснюють зростання надходжень від ПДВ з імпорту у 2,4 рази. Подальше фінансування військового забезпечення військових та певне, хоча я кволе, відновлення ринку праці сприяло зростанню доходів від ПДФО.

Традиційно, найбільше фінансування припадає на видатки оборони та безпеки. При цьому, уряд продовжує вчасно і в повному обсязі платити соціальні зобов'язання, як-то пенсії та різні види соціальних допомог. Водночас Міністерство соціальної політики наголошує на потребі змінювати підходи до надання соціальної допомоги: перехід від підтримки до стимулювання активної участі вразливих груп населення в житті суспільства загалом та ринку праці зокрема. Як і в попередні місяці соціальні видатки та зарплати передусім фінансують за рахунок міжнародних грантів та пільгових позик. В червні ЄС надав черговий транш пільгової позики у сумі 1,5 млрд євро. Водночас фінансування за рахунок випуску ОВДП скоротилось. Всього уряд залучив від ОВДП 45,4 млрд грн в червні порівняно з 68,6 млрд грн в травні через нижчі розміщення паперів номінованих в іноземній валюті.

Рисунок 6: Фінансування та гранти, які надійшли в державний бюджет

*Примітка: * гранти є частиною доходів бюджету, які обліковуються за кодом 42000000 «Від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ».*
Джерело: Мінфін, openbudget.gov.ua

Міжнародна підтримка: В Лондоні пообіцяли багато підтримки

Лондон: Під час конференції, присвяченій відновленню України, яка відбулась в Лондоні 21-22 червня, різні донори озвучили наміри підтримувати Україну надалі. Президентка Єврокомісії оголосила про пакет допомоги у 50 млрд євро. Таких великих цифр від інших донорів не звучало. Так, США після тривалої затримки наблизились до виплати 1,3 млрд дол. підтримки на відбудову інфраструктури, виділеної у грудні 2022 року Конгресом. Великобританія пообіцяла надати 3 млрд дол. гарантій на фінансування Світового банку. Також кошти будуть надходити від ЄІБ (840 млн євро) та ЄБРР (600 млн євро): кошти від банків надходитимуть не стільки в державний бюджет, як в приватний сектор, а також на фінансування проєктів на місцях. Також в кінці червня Світовий банк оголосив про готовність надати 1,5 млрд дол. США під гарантії Уряду Японії.

ЄС. Напередодні конференції в Лондоні, присвяченій питанням відновлення України, Єврокомісія оголосила про великий пакет підтримки України у сумі 50 млрд євро на наступні чотири роки. Важливо зазначити, що поки що це ініціатива, яку повинні схвалити Європарламент та країни Євросоюзу. Запропоновані зміни до багаторічного бюджету ЄС повинні бути одноголосно схвалені країнами ЄС. Водночас у разі схвалення без значних змін збільшиться прогнозованість підтримки України, оскільки поки що програма макрофінансової допомоги забезпечує регулярні місячні транші позики лише до кінця 2023 року.

В цілому, 78% сукупної суми передбачено як бюджетну підтримку у формі грантів та пільгових позик. Ще 16% – це підтримка інвестицій, включно зі страхуванням інвестиційних ризиків. Інші 5% мають спрямувати на міжнародну технічну допомогу та інші цілі.

При цьому фінансування надаватимуть за результатами виконання Економічного плану розвитку України на наступні чотири роки. Його проєкт в Україні планують підготувати вже у вересні тобто, найвірогідніше, до завершення розгляду проєкту пакету підтримки в ЄС. План має включати як детальні кроки з відбудови та відновлення, так і перелік кроків з реформування. Очевидно, що основою для пакету реформ має стати Угода про асоціацію з ЄС, а також інші кроки в межах набуття Україною членства в ЄС. Тому після 2023 року, коли умови надання кредиту є досить м'якими, в наступні роки уряду треба буде чітко виконувати ширший обсягв зобов'язань.

МВФ. У червні Виконавча Рада МВФ ухвалила перший перегляд програми МВФ, в результаті чого 3 липня Україна отримала другий транш позики в межах програми розширеного фінансування у еквіваленті 890 млн дол. Отже всього вже отримано 3,59 млрд дол. від сукупної суми програми у 15,6 млрд дол. У звіті про перегляд зазначено, що Україна виконала всі кількісні показники та структурні маяки на кінець травня. Зокрема йдеться про подання або ж ухвалення змін до Бюджетного кодексу України з відновлення середньострокового бюджетного планування та ліпшого управління державним боргом, ухвалення Стратегії пом'якшення валютних обмежень.

Термін ухвалення змін до Податкового кодексу з відновлення податкового законодавства до змін, впроваджених в перші місяці повномасштабної війни, було перенесено на кінець липня. Цей законопроєкт ухвалено в парламенті і направлено на підпис Президенту. Також на місяць – до кінця жовтня 2023 року – перенесено термін ухвалення Середньорічної стратегії управління державним боргом.

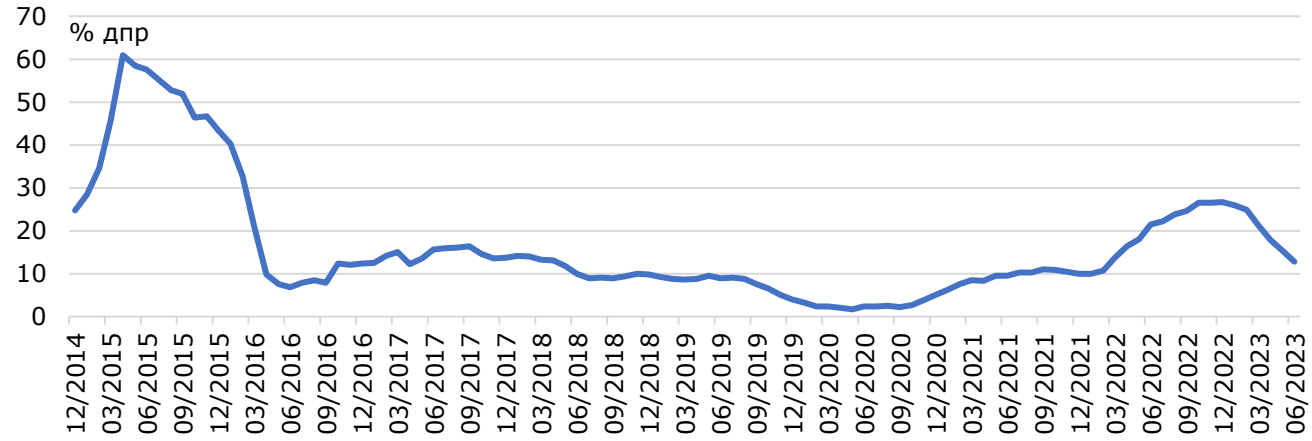
В програму МВФ додали чотири нові структурні маяки, три з яких припадає на фіскальну політику. До кінця вересня мають набрати чинності норми Бюджетного кодексу з відновлення середньострокового бюджетного планування та зниження ризиків з боку гарантованого державою боргу. Також до цього ж терміну уряд повинен розробити концепцію зміни у програмі доступних кредитів «5-7-9», яка передбачатиме зосередження програми на підтримці МСП та поступове скасування підтримки великих компаній, ефективний моніторинг. До кінця жовтня Мінфін, ДПС та ДМС мають ухвалити плани дій з реформування, які стануть підґрунтям для розробки Національної стратегії доходів. Єдиний додатковий нефіскальний структурний маяк передбачає призначення Наглядової ради Оператора ГТС до кінця жовтня 2023 року.

Наступний перегляд програми має відбутись в середині жовтня 2023 року. Його успіх означатиме, що Україна зможе отримати ще 890 млн дол. в бюджет. До того часу Україна пообіцяла виконати дев'ять структурних маяків, а також бути на фінальних кроках ще по чотирьох.

Інфляція: Ціни у червні залишились на рівні травня без врахування підвищення тарифу на електроенергію

У червні інфляція сповільнилась до 12,8% дпр (порівняно із червнем 2022 року), найнижчого показника з початку повномасштабної війни. В інфляції в річному вимірі нарешті перестало враховуватись стрімке зростання цін у перші місяці повномасштабної війни. Тоді індекс споживчих цін щомісяця підвищувався на 3-4%. Натомість за останні 12 місяців ІСЦ зростав в середньому на 1% щомісяця. Це відбувалось через обмежену купівельну спроможність споживачів та стабільний курс гривні, що стримувало зростання цін на імпорт та сприяло зниженню інфляційних очікувань.

Рисунок 7: Інфляція споживчих цін

Джерело: Держстат

У червні ІСЦ зріс на 0,8% дпм (до попереднього місяця). Втім це відображало зростання тарифу на електроенергію на 83% для більшості домогосподарств та на 57% для тих, що споживали понад 250 кВт*год. За вирахуванням зміни ціни на електроенергію споживчі ціни в червні в середньому залишались незмінними, тобто зростання цін на окремі товари та послуги компенсувалось зниженням ціни на інші. У червні далі падали ціни на пальне паралельно зі світовими тенденціями, хоча відновлення довоєнного оподаткування палива з 1 липня ймовірно змінить цю тенденцію. Серед продуктів харчування продовжували знижуватись ціни на крупи та олію на фоні великих запасів, але надалі високими темпами зростали ціни на м'ясо та м'ясопродукти. Також відбувалось сезонне зниження цін на одяг та взуття та сезонне зростання цін на картоплю.

Монетарна політика: НБУ зберігає стратегічну невизначеність щодо повернення до плаваючого обмінного курсу

НБУ на виконання зобов'язань в рамках програми МВФ затвердив Стратегію пом'якшення валютних обмежень, переходу до більшої гнучкості обмінного курсу та повернення до інфляційного таргетування. 7 липня НБУ оприлюднив «публічну версію» цієї стратегії, яка пояснює окремі деталі планів НБУ по валютній лібералізації, але загалом зберігає невизначеність щодо того, як цей процес буде відбуватись. Ймовірно, це робилось для того, щоб уникнути спекуляцій, але це також обмежило інформаційне наповнення оприлюдненого документа.

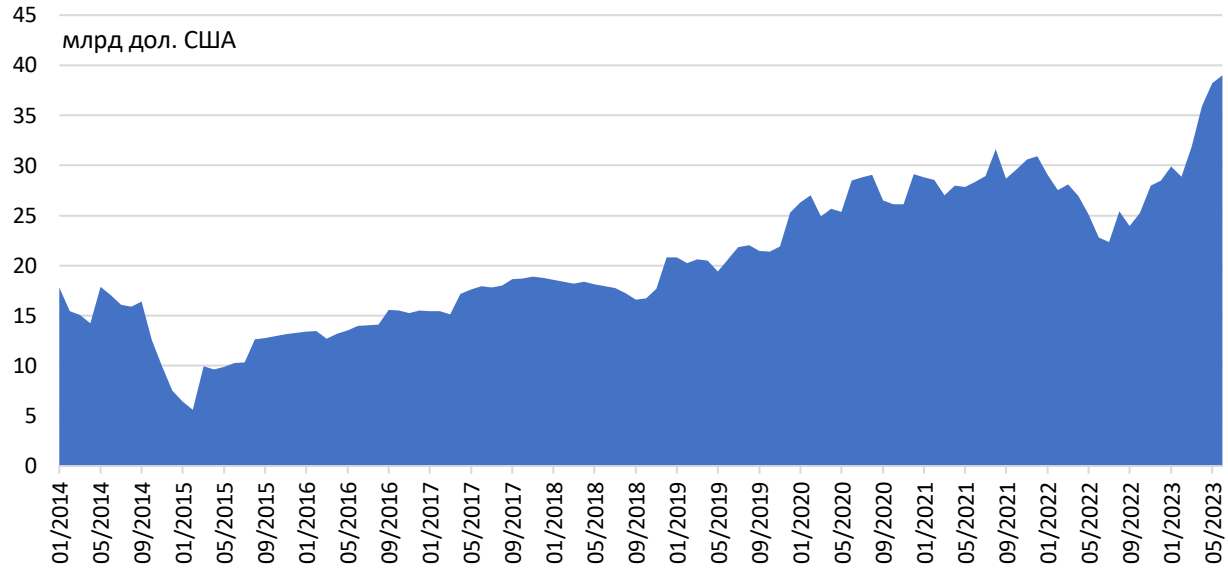
Втім, у документі НБУ можна виділити кілька цікавих моментів. НБУ планує усунути множинність обмінних курсів, тобто значну розбіжність між картковим, готівковим та безготівковим курсом гривні, раніше, ніж буде скасовано фіксований курс на міжбанківському валютному ринку. Розрив між різними курсами гривні до іноземних валют скоротився, але досі перевищує поріг у 2%, з якого, за визначенням МВФ, починається множинність курсів. Також документ вказує на те, що гнучкість курсу буде відновлюватись не одномоментно, а поступово. Це вказує на ймовірне запровадження курсового коридору перед повною відмовою від прив'язки гривні до долара.

Також у документі визначено, що в першу чергу будуть зніматись останні обмеження на торгові операції, потім решта обмежень на поточні операції та нарешті відбудеться лібералізація за фінансовим рахунком платіжного балансу. За запевненнями НБУ перехід до нових етапів лібералізації залежатиме від досягнення наперед встановлених цілей НБУ по макроекономічній стабілізації. Йдеться про такі цілі, як зниження інфляції, зростання міжнародних резервів, достатньо високих відсоткових ставок у гривні та збереження фінансової стабільності. Втім, конкретні значення макроекономічних показників не оголошуються, а НБУ також наголошує, що за потреби порядок заходів може змінюватись, а лібералізація може бути призупинена або частково скасована у разі погіршення економічної ситуації.

На фоні планування майбутніх кроків із лібералізації курсу гривні міжнародні резерви НБУ на кінець червня встановили новий максимум у 39,0 млрд дол. у номінальному виразі та сягнули найвищого значення за 10 рівнів із врахуванням зміни купівельної спроможності долара у США. Як наслідок, резерви можуть профінансувати понад п'ять місяців імпорту. Це стало можливим завдяки регулярним надходженням допомоги від ЄС, США та інших донорів, що перевищують

витрати на утримання фіксованого курсу. Загалом за першу половину 2023 року НБУ витратив понад 12 млрд дол. на інтервенції на валютному ринку.

Рисунок 8: Міжнародні резерви

Джерело: НБУ

Контакти:

Інститут Економічних Досліджень
та Політичних Консультацій
вул. Рейтарська 8/5-А, 01030 Київ
Тел. (+38044) 278-6342
E-mail: institute@ier.kyiv.ua
http://www.ier.com.ua

Застереження

Ця публікація була підготовлена Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій за фінансової підтримки Європейського Союзу. Її зміст є виключною відповідальністю Інституту економічних досліджень і політичних консультацій і не обов'язково відображає погляди Європейського Союзу. МЕМУ має виключно інформаційний характер. Судження, представлені у цій публікації, відображають нашу точку зору на момент опублікування та можуть бути змінені без попередження. Хоча ми доклали самих ґрунтовних зусиль для підготовки якомога точнішої публікації, ми не беремо на себе жодної відповідальності за можливі помилки. Інститут не несе зобов'язань за будь-які збитки чи інші проблеми, які виникли прямо чи опосередковано через використання будь-яких показників цієї публікації. В разі цитування обов'язковим є посилання на Інститут економічних досліджень та політичних консультацій.